

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 64, 2013, pp 22--40

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Ingunn Kindervaag, University of Stavanger.

Title “A Rhetorical Rescue Operation. King Harald V of Norway’s Eulogy After the Breivik Attacks and Kenneth Burke’s Dramatism as a Theory of Social Change”
[En retorisk redningsaksjon. Kongens minnetale etter 22/7, 2011 og Kenneth Burkes dramatisme].

Abstract The article is a pentadic analysis of King Harald V of Norway’s eulogy held a month after July 22, 2011. An interpretation of the motives of the speech, the study is based on Kenneth Burke’s view of ambiguity as a necessity for transition related to Barbara A. Biesecker’s view of dramatism as a theory of social change. With its plethora of strategic points of necessary ambiguity, the speech’s tension balances epideictic unification with the politically flavoured memory of victims whose primary shared characteristic is their social responsibility. In this tension, grounds are found for a claim that rhetorical empowerment enables victims and reduces domination by stressing social responsibility as a universally available source of rhetorical agency. The eulogy is interpreted as a pivotal point of rhetorical social change and a performance of social responsibility, empowerment and public mass care.

Keywords rhetorical empowerment, necessary ambiguity, ritual, social change, eulogy, pentadic analysis.

Ingunn Kindervaag har mastergrad i lesevitenskap med en masteroppgave om politisk kommunikasjon. Hun underviser i norsk og er tilknyttet Universitetet i Stavanger. E-post: ingunnkinder@gmail.com.

Ingunn Kindervaag:

En retorisk redningsaksjon

Kongens minnetale etter 22/7, 2011 og Kenneth Burkes dramatisme

Artikkelen handler om minnetalen den norske kongen Harald V holdt under den fjernsynsoverførte minneseremonien i Oslo Spektrum en måned etter terrorhandlingene i Norge 22/7, 2011. Ved å utføre en pentadetolkning av hvilke drivkrefter som dominerer talen, tas det utgangspunkt i Kenneth Burkes teori og metode (dramatisme) som teori om samfunnsendring. Sentrale formål for studien er å bidra til en mer nyansert forståelse av samholdet etter tragedien og av begrep som kan forklare det. Talen eksisterer i et flertydig spenn mellom sine ulike drivkrefter. Samfunnsansvar spiller en framtrødende rolle, men talen balanserer i farsønen for å undergrave sin egen (inkluderende) hensikt. Flertydighet er nødvendig for å gi talen nok samlende åpenhet til å formidle en så varmsom omsorg som den legger opp til. Et dramatistisk perspektiv er nødvendig for å forklare talen som performativt samfunnsansvar og omdreingspunkt for retorisk samfunnsendring. Håpet om samfunnsendring blir til en bredt tilgjengelig trøst for å opprette en retorisk myndiggjøring som motvekt til den avmakten som preger situasjonen. Som offentlig retorisk masseomsorg, kan talens strategiske flertydighet forløse samfunnsendring retorisk. Artikkelens funn har overføringsverdi til andre arenaer for krise eller myndiggjøring, som undervisning, kjønnsrolleproblematikk eller tvverkkulturelle konflikter.

Den 22/7, 2011 ble 77 mennesker drept og flere skadd under angrepet på regjeringskvartalet i Oslo og AUF-ungdommenes sommerleir på Utøya. Hvordan dette preget Norge, er fortsatt et åpent spørsmål. For å forstå hvordan kriser preger oss, må vi forstå hvordan flertydig¹ språk gir oss trygghet. Når kommunikasjon bekrefter fellesskap, blir samhold en drivkraft for å håndtere endring konstruktivt. Nødvendig flertydighet blir særlig viktig når en konge, med alt han har av retorisk handlekraft (*agency*),² vil støtte flest mulig innen en ramme som minneseremonien 21/8, 2011.³

De omkomne og skadde har politisk aktivitet som viktigste fellesnevner. I møte med forventninger om å være ukontroversiell, utfordres talen til å balansere mellom forutsigbart å minnes de døde og det politiske ved å minnes samfunnsansvaret de tok. Med samfunnsansvar mener jeg holdninger som uttrykker en hensikt om å styrke eller fornye demokratiet. En holdning definerer jeg som en latent handling.⁴

For å forstå den retoriske handlekraften talen dokumenterer, vil jeg tolke hvilke drivkrefter som dominerer den gjennom en pentadetolkning, som er en del av Kenneth Burkes dramatisme. Som sakprosa har talen en implisitt sannhetskontrakt med publikum. Tolkningen min blir til i mitt møte med den.⁵

Det å forstå om drivkreftene i et flertydig retorisk uttrykk kan kalles samfunnsendring, er å forstå en endringsprosess.⁶ Endring som ikke er hensiktsbestemt kan defineres bredt; som bevegelse i strukturer som deles av mer enn en person. Har endring hensikt, kan den defineres som en ansvarlig handling.⁷ I denne sammenhengen er samfunnsendring handling som har til hensikt å styrke eller fornye demokratiet. Den kan være partipolitisk eller tverrpolitisk.

Å definere *retorisk* samfunnsendring krever en gjennomgang av begrep og standpunkt som også er nødvendige for en dramatismetolkning. Artikkelen begynner derfor med en slik gjennomgang før selve analysen. Siden studien handler om å forstå performativ retorisk handlekraft; har teori/metodedelen som formål å munne ut i en både retorisk og maktteoretisk posisjon som kan danne et tverrfaglig utgangspunkt for analysen.⁸ Overordnede mål er å bidra til en mer nyansert forståelse av

- 1 Den engelske begrepet *ambiguity* kan oversettes til tvetydighet eller (mer nyansert) flertydighet. Se Kenneth Burke, *A Grammar of Motives* (New York: Prentice-Hall, 1945), xviiiif.
- 2 Jeg bruker begrepet retorisk handlekraft synonymt med det engelske *rhetorical agency* for å legge vekt på begrepets handlingsorienterte nyanser heller enn å gå inn i en drøfting av hvordan det bør oversettes til norsk. Se John Louis Lucaites referert på s. 57 i Elisabeth Hoff-Clausen, Christine Isager og Lisa S. Villadsen, "Retorisk agency. Hva skaber retorikken?" i *Rhetorica Scandinavica* 33 (2005).
- 3 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&struk_tid=27008.
- 4 Kenneth Burke, *A Rhetoric of Motives* (New York: Prentice-Hall, 1950), 50.
- 5 Rosenblatt, Louise M. og Modern Language Association of America, *Literature as exploration*. 5. utg. (New York: Modern Language Association of America, 1995), 33.
- 6 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, xviii.
- 7 *Ibid.*, 16.
- 8 Retorisk teori inspirert av kjønns- og maktteori ser jeg på som tverrfaglig. Feministisk retorisk teori er et tverrfaglig område, som med betegnelsen "feministisk" bærer preg av et foreldet syn på kjønnssteori. De siste 20 årenes (tverrfaglige) kjønnssteori har vært preget av performativt orienterte perspektiv som eksempelvis Judith Butlers *Gender Trouble* (New York Routledge, 2007).

samholdet talen vil bygge etter tragedien og av begrep som kan forklare det.

Dramatismens posisjon

Burkes teori er særegen, tverrfaglig og utfordrende. Med ett unntak,⁹ har den ikke blitt oversatt til de skandinaviske språkene. Det fins etter min viten bare fire tidlige pentadeanalyser fra Skandinavia.¹⁰ På engelsk spenner mengden over årtier, med et vidt spekter av ulike analyseobjekt.¹¹ I tillegg finnes en stor mengde sekundærlitteratur.

Deler av dramatismen presenteres på norsk i Jens Kjeldsens *Retorikk i vår tid*³ og Atle Kittangs ”Kenneth Burke og retorikken”.¹³ Kittang peker, som Robert Wess, på at den gjerne blir satt opp mot dekonstruksjon, da særlig Paul de Mans perspektiv. Frank Lentricchias *Criticism and Social Change* setter Burke opp mot de Man fra den politiske venstresiden, mens Samuel B. Southwell gjør det samme fra høyresiden.¹⁴

Uenighet i Burkeforskningen handler mer om hvordan tekstene hans skal tolkes enn direkte kritikk.¹⁵ Dramatismen strekker seg hele tiden mot å være en altomfattende, filosofisk teori om mer enn litteratur. Det er kanskje derfor det er sosiologien og antropologien som har omfavnet den mest. For Lentricchia er den et amerikansert, pragmatisk¹⁶ uttrykk for marxisme,¹⁷ mens for Frederic Jameson er den formalistisk.

Den blir også gjerne tatt for å være en tidlig strukturalisme eller poststrukturalisme på grunn av de grundige gjennomgangene av språkstrukturer. Det stemmer til en viss grad med synet til Greig Henderson i ”Dramatism and Deconstruction”,

- 9 Unntaket er kritikken hans (fra 1939) av Hitler's *Mein Kampf*, som ble gitt ut på dansk som klassiker i *Rhetorica Scandinavica* 4 (1997).
- 10 Barka, Hans Olav, ”Ikke kødd med ølet vårt!” – følelser og rasjonalitet under nedleggelsen av *Tou bryggeri* i 2003. Masteroppgave i historiedidaktikk. (Stavanger: Universitetet i Stavanger, 2011), Christiansen, Tanja Juul og Anne Werner Løhndorf, ”Burkes motiv – fra tekst til samfund”, *Rhetorica Scandinavica* 42 (2007), Ihlen, Øyvind, ”Miljømakt og journalistikk: Retorikk og regi”, i *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*, red. Eide (Oslo: Gyldendal Akademisk, 2001), 304f og Svennevig, Jan, ”Ledelsesretorikk i nedbemanningssituasjoner. En kasusstudie av fusjonen mellom SAS og Braathens”, i *Rhetorica Scandinavica* 46 (2008).
- 11 Se eksempelvis Christopher R. Darr og Harry C. Strine IV, ”A Pentadic Analysis of Celebrity Testimony in Congressional Hearings”, i *KB Journal*, 6/1 (2009) og Nick Bowman. ”Appalachia: Where the Squids Hate the Chalkies” i: *KB Journal*, 7/1 (2010).
- 12 Kjeldsen, Jens, *Retorikk i vår tid. En innføring i moderne retorisk teori*, 2. utg. (Oslo: Spartacus, 2006).
- 13 Atle Kittang, ”Kenneth Burke og retorikken”, i: *Den retoriske vending? Kulturtekster* 4, red. Meyer og Ågotnes. (Bergen: Senter for europeiske kulturstudier, 1994), 33f.
- 14 Robert Wess, *Kenneth Burke. Rhetoric, Subjectivity, Postmodernism* (Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1996), 2.
- 15 Barbara A. Biesecker, *Addressing Postmodernity. Kenneth Burke, Rhetoric and a Theory of Social Change* (Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2000 [1997]), 10.
- 16 Herbert W. Simons, ”The Rhetorical Legacy of Kenneth Burke”, i *A Companion to Rhetorical Criticism*, red. Jost og Olmsted (Malden, Oxford, Carlton: Blackwell, 2004), 153-154.
- 17 Lentricchia, Frank. *Criticism and Social Change* (Chicago og London: University of Chicago Press, 1985 [1983]), 23.

som også setter Burkes perspektiv opp mot dekonstruksjon fra Paul de Mans. Burkes *A Grammar of Motives* fra 1945 virker poststrukturalistisk i den grad alle tekster har strukturer som kan analyseres med dramatiske begrep. Samtidig er den antistrukturalistisk; den knytter tekststrukturer uløselig til motivasjon som nødvendighet for kommunikasjon.¹⁸ Det kommer jeg tilbake til.

Dramatismen tar med prinsipp fra den nykritiske nærlesningen, men har møtt motstand fra mer typiske nykritikere.¹⁹ Burke er ikke, som nykritikerne er kjent for, opptatt av å opphøye det poetiskes spesifikke verdi. Det blir sett på som relatert til McCarthyismen.²⁰ Burke skal allerede på trettitallet ha uttrykt misnøye med at han måtte ”oversette engelsk til engelsk” for å overbevise amerikanske marxister om at de måtte tilpasse marxismen retorisk til et amerikansk publikum.²¹ Nykritikerne var for det meste høyreorienterte. Burke bryter ned det vernet de ville bygge rundt det poetiske og litteraturkritiske som en spesialisert (og politisk ufarlig) virksomhet.²²

Metode: Pentadetolkning som motivasjonsperspektiv

I et dramatisk perspektiv, er *symbolhandling* enhver bruk av språk (altså symboler i system) som bærer preg av å ha en bevisst eller ubevisst hensikt.²³ Begrepet favner bredt, og er særlig hensiktsmessig i møte med nye varianter av kommunikasjon, hvor vi for eksempel ser dynamisk sjangerblanding, fragmentering og flytende skiller mellom muntlig, skriftlig og visuelt.²⁴ Jeg kommer tilbake til hvorfor talen er et typisk eksempel på samtidskommunikasjon.²⁵

Pentaden består av de fem delene *act, agent, scene, purpose og agency*. Disse kan oversettes som handling, aktør, scene, hensikt og middel.²⁶ I en pentadetolkning spør vi hvilken situasjon handlingen (det dominerende verbet) skjer i (scene). Hva handles det i retning av (hensikt)? Hvem handler (aktør)? Hvilke virkemiddel bru-

18 Greig Henderson. “Dramatism and Deconstruction,” i *Kenneth Burke and the 21st Century*, red. Bernard L. Brock (Albany: State University of New York Press, 1999), 156.

19 Som P. D. Blackmur, Allen Tate, Austin Warren og René Wellek. Atle Kittang, “Kenneth Burke og retorikken”, 34.

20 Blant annet i Biesecker, *Addressing Postmodernity*.

21 Herbert W. Simons, ”The Rhetorical Legacy of Kenneth Burke,” 153.

22 Atle Kittang, “Kenneth Burke og retorikken”, 34.

23 Kenneth Burke, *Language as Symbolic Action. Essays on Life, Literature, and Method* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1966), 63.

24 Jens Kjeldsen, *Retorikk i vår tid*, 56-68.

25 I en slik forstand, er dette også en studie av hvordan vi kan tolke nye former for kommunikasjon. Burkes pentade kan danne fruktbare utgangspunkt for en, etter behov, både nærsynt og langsynt fortolkning av en symbolhandling.

26 Jeg slutter meg til Jens Kjeldsens oversettelse av pentaden i *Retorikk i vår tid*, 234ff. Å oversette *agency* med *agens* (som i Tanja Juul Christiansen og Anne Werner Løhndorf, ”Burkes motiv – fra tekst til samfund”) blir problematisk fordi norsk betydning av *agens* ligger for nært retorisk handlekraft, mens Burkes *agens*begrep er mer avgrenset til retoriske virkemidler som ikke har opprinnelse i aktøren (og slik kommer inn under aktørkategorien). Burkes *agens*begrep spisser seg inn mot virkemidler/hjelpemidler som er adskilte fra aktøren (som beskrevet i *A Grammar of Motives*, hvor pentaden forklares mest utfyllende).

kes (middel)?²⁷

En *tekstestern* pentadeanalyse nøyer seg med å svare på disse spørsmålene uten å trekke sammenhenger mellom dem, slik en *tekstintern* pentadeanalyse gjør.²⁸ Pentaden er mer enn noe et filosofisk utgangspunkt for fortolkning. På grunn av det, har Burke fått kritikk for å forvanske mer enn forenkle. I ytterste konsekvens medfører det at ”everything implies everything else, and everything is more complicated than it seems”.²⁹

En pentadeanalyse må legge vekt på *ratioer*, som er sammenhenger mellom pentadedelene; og tolke hvilken som dominerer. Eksempelvis; uttrykket ”terrain determines tactics” har en tydelig scene-handling-ratio, som kan skje på to måter. Den første er deterministisk, hvor taktikken er en nødvendig konsekvens av et bestemt terreng. Den andre er oppfordrende; konsekvensen er ikke helt nødvendig, men hensiktsmessig. Ratioene forklarer vilje. De er ”principles of determination.”³⁰ Jeg kommer tilbake til ratiobegrepet straks; i sammenheng med begrepet *motiv*.

Dramatisme handler om å forstå motivasjon, altså både menneskers handlinger og hva som driver oss til dem. Motiv er det som dominerer i dynamikken mellom handling, aktør, scene, hensikt og middel; den drivkraften for en symbolhandling som utspiller seg i et fortolkningsunivers. Denne makten er gjerne mer felles og samlende enn individuell. Den bor i symbolhandlingen i seg selv. Derfor er det der vi må se etter den.³¹

Motiv kan ses på som grunnlaget (”ground”) for handlingen, men også mer som ”principles of selectivity” enn som rene årsaksforhold. ”One set of scenic conditions will ’implement’ and ’amplify’ given ways and temperaments which, in other situations would remain mere potentialities, unplanted seeds (...)”³² Motiv forklarer retoriske valg.

Symbolhandlinger er kreative.³³ Konstitutiv retorisk handlekraft er utbredt; nyskaping fins i all symbolhandling. Den inneholder alltid ”some measure of motivation that cannot be explained simply in terms of the past, being to an extent, however tiny, a *new thing*.”³⁴ Når vi snakker om motiv i form av ratioer, gjør det Burke kaller *locus of motivation*³⁵ motivasjonen for symbolhandlingen målrettet. Burkes

27 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, xv.

28 Se Gretchen K. G. Underwood, ”From Form to Function: In Defense of an Internal Use of the Pentad”.

29 William H. Rueckert, *Kenneth Burke and the Drama of Human Relations*, Second Edition (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1982 [1963]). 267.

30 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, 12-15.

31 Ibid., 482.

32 Ibid., 12-19.

33 Se Elisabeth Hoff-Clausen, Christine Isager og Lisa S. Villadsen, ”Retorisk agency. Hva skaber retorikken?”, 60. Se også Richard Vatz’ ”The Myth of the Rhetorical Situation” og Ingunn Kindervaag, *Levende ord i politiske talar. Politisk retorikk i talar frå Framstegspartiet*, 18-20 om hvordan Vatz imøtegår Loyd Bitzers påstander om den retoriske situasjonen og vektlegger det retoriske som noe kreativt.

34 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, 65.

35 Ibid., 65-66.

distinksjon mellom bevegelse og handling er viktig for å snakke om vilje. Handling skiller seg fra ren bevegelse ved at den bærer preg av å ha en hensikt.³⁶

I ”Burkes motiv – fra tekst til samfund” hevder Christiansen og Løhdorf at det å tolke ett (og ikke flere) motiv i en symbolhandling, gir uttrykk for en monosentrisk mentalitet som er på forsvinnende front i et hyperkomplekst samfunn preget av polysentrisme. For at motivbegrepet skal kunne gi innsikt også framover i tid, mener Løhdorf og Christiansen at det primært kan brukes i analyser som undersøker hvordan polysentrisme dramatiseres.³⁷ Polysentrisme som begrep antyder oppløsning, flyt og dynamikk.³⁸ Det kan diskuteres om samtiden er mer kompleks enn andre tider. Det kan vi ikke komme nærmere inn på her. Det er uansett nødvendig for dynamikk at den foregår mellom ulike punkt. Det krever distinksjon. Polysentrisme betyr ikke at distinksjoner mangler, men at tyngdepunkt skifter mellom ulike sentra. Vi kan problematisere distinksjoner og hvordan de endrer seg.³⁹ Da finner vi retoriske omdreiningspunkt for endring.

Dramatisme som tverrfaglig kommunikasjonsteori ligger nærmere litteraturteori enn medieteorier. Litteraturteori legger vekt på fortolkning av en teksts eget univers slik det tar form i den enkelte leser eller mottaker (den som fortolker). Dramatisme gir oss begrep for hva som skjer i et slikt univers.⁴⁰

Det kan innvendes at å se etter motivasjon, vilje og hensikt er å ha en foreldet oppfatning av intensjon i forhold til tekst. Samtidens litteraturteori legger vekt på å skille tydelig mellom meningen i en tekst og meningen i den eventuelle intensjonen en forfatter måtte ha. Tanken om en tekst som uttrykk for en forfatters intensjon forbindes både med opplysningstiden⁴¹ og romantikken. Dramatismens terminologi kompliserer et slikt skille ved å behandle tekst som symbolhandling i virkeligheten. Ved å skille mellom motiv, aktør, handling og hensikt innen symbolhandlingens struktur, åpner den for en dynamisk håndtering av intensjon. Dramatismens intensjonalitet er temporal, intersubjektiv og retorisk.⁴²

Når distinksjoner skal fortolkes som levende dynamikk, blir flertydige begrep en nødvendighet; fordi mening grunnleggende sett er flertydig. Derfor trenger vi begrep som tydelig viser oss omdreiningspunkt hvor det oppstår nødvendig flertydighet.⁴³ Det kommer jeg tilbake til. Først litt om minnetalens sjanger.

36 Ibid., 14.

37 Christiansen, Tanja Juul og Anne Werner Løhdorf, ”Burkes motiv – fra tekst til samfund”, 48

38 Se Lars Qvortrup. *Det hyperkomplekse samfund. 14 fortællinger om informationsamfundet* (København: Gyldendal, 2006 [1998, 2000]).

39 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, xix.

40 Se *ibid.*, 482.

41 Se Elisabeth Hoff-Clausen, Christine Isager og Lisa S. Villadsen, ”Retorisk agency. Hvad skaber retorikken?”

42 Biesecker går grundig gjennom intensjonalitet og det intersubjektive i dramatismen i *Addressing Postmodernity. Kenneth Burke, Rhetoric and a Theory of Social Change*.

43 Språk inneholder alltid en viss grad av flertydighet. Se Kenneth Burke. *A Grammar of Motives*, xviii.

Seremoniell, retorisk samfunnsendring

Tradisjonelt deles offentlig kommunikasjon inn i de tre sjangrene forensisk, deliberativ og epideiktisk kommunikasjon. Tredelingen har blitt problematisert i lengre tid. For Aristoteles er epideiktiske taler dem som ”roser og kritiserer, har heder og vanære som formål”.⁴⁴ Det antydes med andre ord at publikum spiller en mer passiv rolle enn i de to andre sjangrene, hvor de skal dømme (forensisk/juridisk) eller handle (deliberativ/politisk). Det epideiktiske virker statisk og apolitisk. Forskningen til Cynthia M. Sheard viser sofistene som mer bevisste på rituell, retorisk handlekraft enn Aristoteles.

En minnetale, forstått som en tale som holdes i etterkant av dødsfall for å markere og minnes avdødes liv, kan kategoriseres som epideiktisk kommunikasjon. I den forstand, er talen til Harald V en sjangertypisk symbolhandling. Men det blir problematisk å legge vekt på tradisjonelle sjangerforventninger når vi tolker epideiktisk kommunikasjon, fordi epideiktikk kan også provosere og fordele skyld, noe som tradisjonelt forbindes med henholdsvis deliberativ og forensisk preget kommunikasjon.⁴⁵ Epideiktikk er både didaktisk og rituell. Den frammaner dømmekraft og kan ha en både igangsettende, støttende, påvirkende eller konkluderende virkning. Den står i et gjensidig forhold til verden fordi den både svarer på og skaper kritiske øyeblikk i tid; som krever kritisk oppmerksomhet og korrektiv handling.⁴⁶ Den skjerper oppmerksomheten vår for språkets rolle i forbindelse med å skape, vedlikeholde eller problematisere felles verdier.⁴⁷

Det har blitt diskutert om krisekommunikasjon er en egen retorisk sjanger.⁴⁸ En krise er en prosess som krever ulike retoriske modi. Det er et spørsmål om *decorum*, hva som passer seg; når mange er rammet, sørgende og rådløse, blir det medfølelse; å vise handlekraft og samtidig være ”med-rammet”.⁴⁹

Burke ser på rituell iscenesettelse som en urform som løser opp skillet mellom det som oppleves som symbolsk og det som oppleves som virkelig. Retoren inviterer publikum til å delta i en felles opplevelse av substans, en erkjennelse som ikke kan kommuniseres på andre måter. Rituelle iscenesettelser er arketypiske metaforer som gjør at vi kan oppleve mening i sammenhenger som griper oss dypt inn i underbevisstheten.⁵⁰

Når vi må ta avgjørelser som det ikke er mulig å begrunne rent logisk (eksempelvis innen jus), må vi basere oss på grunnlag av sannsynlighet (med retorisk

44 Aristoteles, *Retorikken* (Oslo: Vidarforlaget, 2006), 35-37.

45 Cynthia Miecznikowski Sheard, ”The public value of epideictic rhetoric,” i *College English* 58/7 (1996)

46 Ibid., 788.

47 Lisa Storm Villadsen, ”Kan man undskylde fortidens fejltrin?” i *Rhetorica Scandinavica* 36 (2005), 77.

48 Dow, Bonnie J., ”The function of Epideictic and Deliberative Strategies in Presidential Crisis Rhetoric,” i *Western Journal of Speech Communication* 53 (1989).

49 Mral, Birgitte, ”Gerade wir Deuchen wissen, was Solidarität vermag. Tsunamikrisen som epideiktisk situasjon,” i *Rhetorica Scandinavica* 46 (2008).

50 Gretchen K. G. Underwood, ”From Form to Function: In Defense of an Internal Use of the Pentad”, 2.

bevisføring). Spørsmål om hvorfor vi gjør og sier hva vi gjør, er grunnleggende filosofiske. Det dramatistiske perspektivet tydeliggjør nødvendige sammenhenger mellom motivasjon og filosofi.⁵¹ Symbolhandling er performativ erkjennelse når vi har mulighet til å retorisk forme erfaring. Epideiktikk blir arena for gjensidige forhold mellom det filosofiske og det retoriske, tanke og handling, teori og praksis når den lanserer en visjon som publikum blir oppfordret til å realisere. ”Such epideictic discourse necessarily fuses the empirical and doxatic with the fictional and imaginary to accomplish its rhetorical aims”.⁵² Epideiktikk kan endre virkeligheten den befinner seg i når visjoner blir virkelige i publikum ved å formidle en tro på at de kan realisere dem.⁵³ Derfor er retorisk samfunnsendring etter min definisjon all symbolhandling som dokumenterer en endring hvor motivet er en styrkende eller fornyende drivkraft for den eksisterende samfunnsordenen, i dette tilfellet demokratiet Norge.

Markering av samfunnsansvar i samtidens epideiktikk er undervurdert. Tar vi seremoniell symbolhandling på alvor, utfordrer vi den etablerte myten om epideiktikkens publikum som passivt. Dramatismens performative perspektiv på retorisk handlekraft gjør seremoniell symbolhandling til en sterkere drivkraft for samfunnsendring enn det som er mulig med aristotelisk sjangertredning eller standpunkt basert på den.⁵⁴

Retorisk myndiggjøring

Vi kan forstå om minnetalen til Harald V iscenesetter retorisk samfunnsendring med et dramatistisk perspektiv på retorisk handlekraft. Dramatismen kombinerer tankegods fra blant andre Sigmund Freud og Karl Marx.⁵⁵ Begrepet *symbolhandling* fletter sammen det symbolske med det politiske. Ved å analysere individuelle og kollektive rammer for mening, viser Burke sammenhenger mellom individ og samfunn som blir til gjennom felles symbolbruk.

Dramatismen skiller seg ut som maktteori ved å legge mindre vekt på de konfliktorienterte sidene av retorikk og mer på samarbeidsmakt, enighet og ”communion in the push for a big global ’We’”.⁵⁶ Dilip P. Gaonkar kaller Burkes retorikk en redningsaksjon.⁵⁷ Når det retoriske reduserer offerposisjoner ved markering av handlekraft, samarbeid eller det situasjonelle ved utfordringer, definerer jeg det som retorisk myndiggjøring (*empowerment*).

Hannah Arendt argumenterer for en større anerkjennelse av samarbeid. Webers

51 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, xxiii.

52 Cynthia Miecznikowski Sheard, ”The public value of epideictic rhetoric”, 779.

53 Ibid., 788.

54 Ibid., 772-774.

55 Se eksempelvis Bryan Crable, Ralph Ellison and Kenneth Burke, *At the Roots of the Racial Divide* (Charlottesville og London: University of Virginia Press, 2012), 43-45.

56 George Cheney, Kathy Gavin-Doxas og Kathleen Torrens, ”Kenneth Burke’s Implicit Theory of Power”, 133-150 i: *Kenneth Burke and the 21st Century*, 138.

57 Dilip Gaonkar sitert på op. cit.

definisjon av makt som evnen til å handle og nå mål på tross av motstand fra *andre* modifiseres av Arendts kommunikative maktsyn, hvor makt også kan være en gruppes evne til å handle og nå sine mål på tross av motstand fra *situasjonen*.⁵⁸ Det medfører at vi kan redusere sydebukk- og fiendetenkning. Det problematiske årsaksforklaring kan løsrives fra aktører.

Et slikt maktsyn opphøyer samarbeid over konkurranse, og fellesskapets interesser over individuelle. Ikke minst krever samarbeidsmakt en høy grad av retorisk handlekraft for å samle fellesskapet. Dramatisme handler om å bruke retorisk handlekraft på en måte som reduserer eller eliminerer maktsymmetri.⁵⁹ Vekten legges mer på å konstruktivt bidra til å retorisk forme de endringene som ellers skaper friksjon og forvirring.

Å tolke endring kan være et mer fruktbart utgangspunkt for å undersøke symbolhandlinger enn å vurdere appell. Retorikk er en prosessuell dynamikk av symbolhandling. Feministisk retorisk teori handler om å framheve det potensialet symbolhandling har for endring.⁶⁰ Med Burke kan vi si at ”instead of considering it our task to ’dispose of’ ambiguity, we rather consider it our task to study and clarify the resources of ambiguity” fordi det er “in the areas of ambiguity that transformations take place; in fact, without such areas, transformation would be impossible”.⁶¹ Et myndiggjøringsperspektiv på retorisk handlekraft er å ta det konstitutive ved retorikk på alvor. Retorisk myndiggjøring er orientert mot handlekraft som felles, universelt tilgjengelig ressurs, i kontrast til invitasjonell retorisk teori, som toner ned retorisk konstituerende subjektposisjoner. Myndiggjøring er et mer retorisk svar på invitasjonen enn dialog. Maktsymmetri umuliggjør dialog og nødvendiggjør retorisk myndiggjøring fra en aktør som har retorisk handlekraft nok til å tale de umyndiggjortes sak.

Talens retoriske samfunnsendring må skje i tiden mellom situasjonene før og etter den. Tiden før preges av tragedien. Tiden etter kan best forklares retorisk ved å tolke hvordan den vil endre virkeligheten. For å få en forståelse av det, vil jeg nå tolke hvilket motiv den har.

Scenen: Et posttraumatisk demokrati

En symbolhandling formidler avmakt når scenen legger begrensninger på hva vi kan gjøre. Da handler retorikk mer om å påvirke holdninger enn å drive til handling.⁶² Det gjøres ved å skape en appetitt i mottakerens sinn, for så å tilfredsstille

58 Hannah Arendt referert på op. cit.

59 Ibid, 139-140.

60 Charlotte Kroløkke og Karen Foss gir en oversikt over feministisk retorisk teori fra et skandinavisk perspektiv i ”Sørg hellere for en solid tremmeseng? Feministiske utfordringer til retorikken” i *Rhetorica Scandinavica* 42 (2007). For en vurdering av hvordan Burkes arbeid står i forhold til feministisk retorisk teori, se Phyllis M. Japp, ”Can This Marriage be Saved? Reclaiming Burke for Feminist Scholarship”, 113-130 i *Kenneth Burke and the 21st Century*.

61 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, xix

62 Kenneth Burke, *A Rhetoric of Motives*, 50.

denne på en passende måte.⁶³

Ratioer mellom pentadedelene i en symbolhandling gir altså et inntrykk av hvordan en slik utfordring møtes. Selv om de flyter over i hverandre, er vi avhengige av å skille mellom pentadedelene så mye som er nødvendig for å vurdere hva som dominerer. Jeg begynner med scenen.

Talens scene kan skisseres i tre dimensjoner. Den første er sjanger, som kontaktflate for publikums forventninger. Den har et primært epideiktisk preg, men er samtidig et relativt typisk eksempel på samtidskommunikasjon, sammensatt av eldre og nyere sjangre og av ulike modaliteter (som lyd, film og skrift), publisert i levende bilder og i transkripsjon på både norsk og engelsk på kongehusets nettsider.⁶⁴ Derfor har den en temporal flertydighet; den har en retorisk situasjon som flyter i tid. Det gjør også at den har et potensielt uendelig mangfold av mottakere.

Den andre dimensjonen av scenen er den realhistoriske konteksten, dominert av tragedien som har skjedd. ”De siste fire ukene har vært tunge for oss alle.”⁶⁵ Scenen er en ”unntakstilstand” preget av ”skyld og angst, raseri og tomhet”. Sheard beskriver ”the epideictic ’moment’” som preget av “dis-ease to which discourse may respond therapeutically (as in the eulogy, where the goal is to restabilize individuals and community through healing rhetoric)”.⁶⁶ Talen innledes med at ”nå er nesten alle ord brukt opp”.⁶⁷ Slik opprettes en forventning om at de ordene som er igjen skal ha tyngde.

Det at ”vi fortsetter å sørge sammen” beskriver samholdet som kommer sterkere til uttrykk etter hvert.

I tiden som nå ligger bak oss har vi fulgt 77 mennesker til graven. Vi har alle fått muligheten til å bli litt kjent med hver enkelt av de omkomne – gjennom historier fortalt i media, og gjennom minneord. Vi mistet 77 mennesker som ønsket å bruke livene sine til beste for samfunnet de var en del av. Tragedien har minnet oss om det grunnleggende som binder oss alle sammen i vårt flerkulturelle og mangfoldige samfunn.⁶⁸

Scenens behov for samhold møtes retorisk med å vektlegge det som er felles.

Den tredje dimensjonen av scenen er strukturell; talen skjer i demokratiet Norge. De sceniske maktforholdene er ordnet i en demokratisk struktur med nasjonalt særpreg. Det får en styrende betydning for de retoriske valgene som tas; hva som markeres som universelt.

Enighet kan bli offentlig kommunisert og dokumentert som universell uten å være eksplisitt politisk vedtatt. Vanlige og generelle hypoteser som de aller fleste vil

63 Kenneth Burke, *Counter-Statement* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 1968 [1931]), 31.

64 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&strukt_tid=27008

65 Op. cit.

66 Cynthia Miecznikowski Sheard, ”The public value of epideictic rhetoric”, 789.

67 Op. cit.

68 Op. cit.

slutte seg til kaller Chaïm Perelman og Lucie Olbrechts-Tyteca *antakelser*. Demokratiet som folkestyre er basert på *presumptions* eller politisk vedtatt enighet. For å forstå hva som retorisk etableres slik og hvordan det påvirker talens motiv, må jeg etablere distinksjoner mellom de fire andre pentadedelene i talen.

Aktører, handling og middel

Hvor vesentlig retorisk samfunnsendring er, kommer delvis an på aktørenes sosiale posisjoner; med den betydningen de har for retorisk handlekraft. En mulig kandidat til hovedrollen i talen som rituelt drama er de som er ”direkte berørte av terroren og som har mistet noen”. Men handlingsrommet deres i talen er i utgangspunktet begrenset til å bestemme seg for at det de har opplevd ikke skal knekke dem. Avmakt gjør dem til ofre. En aktør er en som handler. Selv om avmakt spiller en dominerende rolle, kan vi ikke undersøke den uten å se hva mer som dominerer.

De mest avmektige er i sentrum for symbolhandlingen, men har primært en mottakerrolle. De oppfordres til å overta og styrke de omkomnes samfunnsansvar. Denne overføringen av ansvar er talens mest vesentlige endring. Seremonien minnetalen er en del av er ikke formelt en iscenesettelse av endring, men av kontinuitet. Det å minnes er å videreføre noe. Samtidig er det at det må minnes i seg selv en markering av endring. Det bekrefter at noe er over. De tapte livene kommer ikke tilbake. Når samfunnsansvaret deres overføres retorisk til andre aktører, kan det fortsette i en endret form. Overføringen av samfunnsansvar udødeliggjør en del av de omkomnes vesen og myndiggjør de etterlatte, samt andre som vil delta.

Hovedaktøren i en pentadetolkning er den som utfører den dominerende handlingen. Jeg tolker retorisk samfunnsendring som talens mest vektlagte handling. Det skal jeg begrunne bedre om litt, men viktigst er talens markering av samfunnsansvar. Er den i seg selv retorisk samfunnsendring, er Harald V hovedaktør. Det er de retoriske valgene i hans performative symbolhandling som dominerer, ikke minst i kraft av symbolmakten gitt hans sosiale posisjon. Denne rollen er imidlertid sterkt preget av å være et nasjonalt symbol. Han er en synekdokisk hovedaktør.

En synekdoke er en representativ del av en helhet. Å fylle kongerollen betyr å innfri forventninger til hvordan et nasjonalt symbol skal opptre, handle og uttrykke seg. Det blir et retorisk uttrykk for nasjonalt samhold og nasjonal endring, som må være flertydig og omfatte både avmakt og makt.

Scenens begrensninger viser seg flertydig i alt som tones ned og som ikke kan kommenteres. Mangfold markeres som entydig positivt. Innledningsvis sier han; ”som far, bestefar og ektefelle kan jeg bare ane noe av deres smerte. Som landets konge føler jeg med hver enkelt av dere”. Med en slik sammenligning markerer han hvordan kongerollen skal gi ham en flertydig empati. Han skal samtidig kunne føle med hver enkelt av både ”dere som var direkte berørt av terroren og dere som har mistet noen dere var glade i”.

Alle berørte inviteres til identifikasjon med hovedaktøren. Denne gruppen er så mangfoldig den kan bli. Den vekten på mangfold det forutsetter, skaper en nødvendig flertydighet. Fra et slikt perspektiv, kan vi si at talen iscenesetter hele det norske

folket som hovedaktør, fordi kongens rolle forenes med en samling av det norske folket som ”vi”.

I en forstand kan talen kalles politisk; som oppfordring til samfunnsansvarlig handling. Det står i en flertydig kontrast til avmakten den også uttrykker. Fellesskapet i talen preges altså sterkt av nødvendig flertydighet.

Selv om de er flytende, ser vi enkelte distinksjoner mellom det individuelle og det kollektive aktørnivået. Nyanseringen av kongens egen rolle når han omtaler seg selv som både far, bestefar, ektefelle og som landets konge, står i kontrast til de andre aktørene som handler i talen. De presenteres mer samlet og omtales med felles kjennetegn. De beskrives som helter. Alle...

...hjelpere – innenfor politiet, brannvesenet, helsevesenet, kirken og de religiøse miljøene, forsvarret, sivilforsvaret, frivillige organisasjoner – og alle dere som på egen hånd trådte til og bare måtte hjelpe. Alle sammen har vist oss hva omsorg og mot betyr i praksis når det gjelder som mest. Mange reddet andres liv, noen med fare for sitt eget. Fortsatt står mange på for å lindre sorg og støtte dem som trenger det.⁶⁹

Å bruke begrepet *praksis* kan tyde på en vektlegging av pentadedelen *middel*, men det er ikke instrument for å vise holdninger som omsorg, mot eller samfunnsansvar som dominerer. Det at holdninger legges mer vekt på enn middel peker mot et primært aktørdominert motiv, fordi holdninger ligger i aktører.

Heller enn å peke på en fiende eller syndebukk, løftes heltene fram. Det at samfunnsansvar beskrives som noe heltemodig, gjør det til en dominerende holdning. Omsorg og mot formidles som betingelser for demokrati ved å ramme dem inn som uttrykk for samfunnsansvar. Den retoriske myndiggjøringen som tilbys er samfunnsendring også fordi den har til hensikt å styrke andre holdninger som er nødvendige for demokratiet.

Mangfoldstematikken forsterkes når det poengteres at vi må gi rom for alle sorgens mange uttrykk. Det legitimerer verdien av mangfold. Ved å markere ikke bare toleranse, men et eksplisitt ønske om et mangfoldig fellesskap bekrefter kongen rituelt sin rolle som representant og symbol for et slikt fellesskap.

Fellesskapet, som nasjon, skal ”ta denne tiden med oss i våre hjerter, i vår erfaring – og huske at vi er vekket til en ny bevissthet om hva som virkelig betyr noe for oss”.⁷⁰ Erfaringen er kompleks og må beskrives i flertydige vendinger. Disse tilsvaret det Burke ser på som strategiske punkt for den flertydigheten som er nødvendig for endring.⁷¹ Det gir grunnlag for å tolke talen som et vesentlig omdreiningspunkt for retorisk samfunnsendring.

Som nevnt, preges handlingene i talen av krisens begrensninger, mens holdninger som latent handling er desto mer markert. Samfunnsansvarlig omsorg dominerer når hjelperne som helter blir beskrevet. Fra å tenke på de direkte berørte (i femte

69 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&sstruktur_tid=27008

70 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&sstruktur_tid=27008

71 Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, xix

setning) til å føle med dem, skjer et temporalt vendepunkt⁷² etter at situasjonen er skildret som preget av sorg, skyld, angst, raseri og tomhet. ”Men midt i sorgen har jeg også et stort behov for å takke”.⁷³ Både det å tenke på, føle med og være takknemlig er holdninger mer enn handlinger. Aktøren dominerer også her. Det er et godt eksempel på hvordan aktør og handling kan overlape hverandre, slik de gjerne gjør når det er snakk om holdninger.⁷⁴

Kongehusets politiske lojalitet bekreftes ved å takke statsministeren, regjeringen og departementene. Den bekreftes ytterligere ved å understreke at statsministeren på en imponerende måte har maktet å være en trygg, nasjonal forankring i en unn-takstilstand. Når det avslutningsvis konkluderes med at vi er vekket til en ny bevissthet om hva som virkelig betyr noe for oss, blir dette fellesskapet en universelt tilgjengelig kilde til retorisk handlekraft i form av samfunnsansvarlig omsorg.⁷⁵

”Det grunnleggende som binder oss sammen” – hensikt

For å få grep om talens hensikt, må vi spørre hva som er retningen for den dominerende handlingen. Samfunnsansvar er altså latent samfunnsendrende handling. Når samfunnsansvarlig omsorgshandling dominerer, blir altså samfunnsendring viktig for talens hensikt. Men det å endre er handling; det er et verb. Det er for tett knyttet til handlingsdelen av pentaden til å fortelle nok om hensikten. Derfor spør jeg hvilken retning endringen går i. Drives den av en vilje til å fornye eller styrke demokratiet? Baseres samholdet på enighet som formidles som universelle? Hva forespeiler talen framover i tid?

Den første gangen blikket rettes framover i tid er når det i syvende setning understrekes at etter slike traumatiske opplevelser kan det ta lang tid å bygge seg opp igjen.⁷⁶ Det formidler omsorg og tålmodighet. Byggetmetaforens pragmatisme gir håp. Det er bare et spørsmål om tid og krefter.

Så følger beskrivelser av hva som har skjedd, før vi, litt etter midten av talen får følgende temporale vendepunkt:

Vi mistet 77 mennesker som ønsket å bruke livene sine til beste for samfunnet de var en del av. Vi skal hedre deres minne ved å arbeide videre for verdier som var viktige for dem. Jeg ønsker i dag å gjenta det jeg sa dagen etter tragedien: Jeg holder fast ved troen på at friheten er sterkere enn frykten. Jeg holder fast ved troen på et åpent norsk demokrati og samfunnsliv. Og jeg holder fast ved troen på våre muligheter til å leve fritt og trygt i vårt eget land.⁷⁷

72 Fra fortid til nåtid.

73 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&sstruktur_tid=27008

74 Det er kjent i Burkeforskningen at Burke vurderte å gjøre holdninger til den sjette delen av pentaden, men slo det fra seg og konkluderte med at de hører for tett til aktordelen.

75 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&sstruktur_tid=27008

76 Op. Cit.

77 Op. Cit.

Blikket holdes fast rettet mot framtiden resten av talen. Fellesskapets utholdenhet markeres ved at det universelle overordnes. Når dette skjer samtidig som det spesielle ved hver enkelts tydelige standpunkt verdsettes, blir mangfold som flertydig hensikt markert.

Det at scenen er en krise og sjangeren seremoniell, gjør det samlende til en viktig side av hensikten. Å samle om ”det grunnleggende som binder oss sammen.”⁷⁸ Det er snakk om universell enighet. Verdiane trygghet, frihet og mangfold overordnes. Holdninger som toleranse, takknemlighet, omsorg, mot, solidaritet, åpenhet og bevissthet rammes inn som muligheter. Men er de latent samfunnsendring?

Endringene talen vil legge til rette for er samfunnsstrukturelle fordi de forutsetter en sterkere nasjonal enighet om holdninger og verdier etablert som forutsetninger for et sterkere demokrati. De seremonielle rammenes krav om samhold gjør at endringene må formidles som basert på universell enighet.

Tiden som kommer vil fortsette å kreve mye av oss alle. For dere pårørende vil det være spesielt tungt når den nasjonale sorgen gradvis avtar. Når det sterke fellesskapet vi har følt på denne tiden, ikke er fullt så merkbart lenger. Da trengs det medmennesker som ser dem som sørger og dem som sliter med livene sine – noen som kan være hos dem når oppmerksomhetens lys begynner å slukne.⁷⁹

At kongehuset oppfordrer til å vise omsorg er lite kontroversielt i en norsk kontekst. Det Brit M. Hovland i *Kongeleg symbolmakt* kaller det rituelle kongedømmet, har koblet kongen fra staten og til nasjonen, mer som en nær og omsorgsfull nasjonal far enn som en fjern statsleder.⁸⁰ I talen formidles samfunnsansvar og omsorg som to sider av samme sak.

Verdien mangfold etableres både som forutsetning for og utfall av universell tilgang til å innfri mulighetene i talen – ”å leve fritt og trygt i vårt eget land”⁸¹ Et trygt, fritt og mangfoldig demokrati etableres som en naturlig konsekvens av samfunnsansvarlige holdninger i aktørene. Det er en aktør-hensikt-ratio.

Gjerningsmannen, som motstander av mangfold, er implisitt til stede; men publikum drives til å endre mer enn en enkeltperson som fiende. Det gir mer optimisme å legge vekt på de berørtes (så vel som alles) muligheter.

Tragedien har minnet oss om det grunnleggende som binder oss alle sammen i vårt flerkulturelle og mangfoldige samfunn. La oss ta vare på denne erkjennelsen – og la oss ta vare på hverandre. La oss som enkeltmennesker være tydelige på hva vi står for, og bruke våre muligheter til å påvirke samfunnet vi lever i på en positiv måte. Tiden som kommer vil fortsette å kreve mye av oss alle.⁸²

78 Op. Cit.

79 Op. Cit.

80 Brit Marie Hovland, *Kongeleg symbolmakt. Skandinaviske jule- og nyttårstaler som nasjonale ritual* (Makt- og demokratiutredningen 1998-2003/10. Oslo: Unipub, 2000), 14.

81 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&sstruk_tid=27008

82 Op. cit.

Det å være ”tydelige på hva vi står for” myndiggjør og markerer verdien av mangfold. Det virker standhaftig, men blir flertydig i sammenhengen. Det antydes at samholdet gjelder verdier, mens standhaftigheten gjelder meninger, uten noen eksplisitt distinksjon. Holdningskombinasjonen toleranse og standhaftighet er kompleks og har en flertydighet som er nødvendig for at talen skal virke mest mulig samlende. Et slikt fellesskap gir de berørte et tverrpolitisk, variert mangfold av identifikasjonsmuligheter som kan redusere avmakt. Det styrker omsorgens myndiggjørende virkning.

Slik virker retorisk myndiggjøring reduserende på asymmetriske maktforhold mellom en samling individer og en situasjon. Barbara Biesecker setter Burkes retoriske syn på samfunnsendring opp mot arbeidet til Jürgen Habermas. Det kan innvendes at Habermas allerede har utformet en ikke-essentialistisk teori for forholdet mellom individ og samfunn (*structure*). Teorien hans tar ikke bare hensyn til offentlig kommunikasjon som håndverk, men ser på den som den viktigste veien til samfunnsendring.⁸³

Dramatismen tar steget videre med sin motstand mot å definere retorikk ved bare å analysere de mer overflatiske eller eksplisitte uttrykkene for strategiske språkhandlinger, eller ved å se retorikk hovedsakelig som en vei til å lykkes. Slike analyser blir ikke bare å redusere kompleksiteten ved enhver symbolhandling, men også å overse det lystbetonte ved retorisk handling i seg selv. Bieseckers tolkning av Burkes retorikksyn viser det også som en motsetning til Habermas' ved at Burke ser på driften til å påvirke som umettelig, heller enn som noe pragmatisk som forsvinner når påvirkningen lykkes.⁸⁴ Det sceniske ved talens politiske hensikt skaper en sterk spenning mellom scenen i nær fortid/nåtid og framtidens scene. Denne spenningen kjennetegnes av en inkluderende, optimistisk dynamikk, hvor aktører handler sammen i håp for å håndtere endring konstruktivt.

I kongens nyttårstale, noen måneder senere; ser vi en lignende, mer markert, variant av det samme. Når han beskriver hvordan samtale over en kopp kaffe eller te kan fungere som hjelp til å ”forstå ulikhetene og verdsette ressursene som ligger i mangfoldet”⁸⁵ er det en pragmatisme (middelorientering) jeg ikke finner i minnetalen. Middel (som vi kan knytte til pragmatisme) er den pentadedelen som gjør minst av seg i minnetalen. Selv om samfunnsansvar til en viss grad etableres som virkemiddel for hensikten, dominerer aktør og handling, sammen med hensikt, i helheten.

Hva dominerer?

Den synekdotiske hovedaktørens tyngde, samfunnsansvarlige holdninger og det trygge, frie og mangfoldige demokratiet som hensikt ser ut til å dominere mer enn samfunnsansvarlig omsorgshandling eller scene. Aktørkategorien blir særlig domi-

83 Barbara A. Biesecker, *Addressing Postmodernity. Kenneth Burke, Rhetoric and a Theory of Social Change*, 8.

84 *Ibid.*, 97.

85 http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=96023&strukt_tid=27008

nerende når alle holdninger knyttes dit, og scenen begrenser aktørens handlingsrom. Aktør og handling flyter særlig sammen i holdningskomplekset samfunnsansvarlig omsorg.

Selv om scenen nødvendigvis må ha en viss dominans, dominerer aktør og hensikt sterkere. Med andre ord, er det interessant at krisen ikke plasseres som hovedgrunnlag for det som skjer i talen. Hadde motivet vært scene-handling eller scene-aktør, ville krisen ha blitt mer vektlagt som årsak til samfunnsansvarlig omsorg, som handling eller holdninger. Det foregår likevel en tyngdepunktveksling mellom krisen og personlige holdninger/handlinger/muligheter som grunnlag for talen. Det sceniske ved talens hensikt om et trygt, fritt og mangfoldig demokrati skaper en sterk spenning mellom scenen i nær fortid/nåtid og framtidens scene. Denne spenningen forsterker preget av endring sammen med den tidsaksen holdninger/handlinger/muligheter antyder.

Et for scenisk orientert motiv ville undergravd den optimistiske hensikten. Det at samfunnsansvarlig omsorg, heller enn håpløshet, dominerer som grunnlag; undergraver det håpløse ved scenen som krise. Det forklarer hvorfor talen (og det fellesskapet den representerer) blir et uttrykk for både standhaftighet, optimisme, håp og trøst. Når fellesskapets enighet dominerer, gir det både handlekraft og ansvar.

Når talens drivkrefter iscenesettes i samspill med hverandre, kan identifikasjon oppstå på flere nivå samtidig. Aktørene og holdningene deres blir flertydige. Det muliggjør identifikasjon på tvers av hierarki. Et hierarki, som asymmetrisk, situasjonell begrensning; motvirker identifikasjon fordi det medfører avstand og uvitenhet. "King and peasant are 'mysteries' to each other".⁸⁶ Retorisk myndiggjøring reduserer risikoen for at maktasymmetri blir til maktmisbruk og konflikt.

Omsorgsfullt samfunnsansvar markeres altså som forutsetning for et trygt, fritt og mangfoldig demokrati. Denne ratioen mellom aktør og hensikt tolker jeg som det dominerende motivet i talen. Den er sterkt orientert mot endring på samfunnsnivå, siden både aktør og hensikt preges av flertydighet og universalitet.

Hensikt som gir mening og håp, blir viktig i krisers forvirring og sjokk. Retorisk markering av visjoner, av universelle holdninger som løfter øyeblikket til et prinsipielt nivå, driver de berørte til å identifisere seg ut av krisen. Talens motiv er myndiggjørende.

Språk som samler til nivå der det er noe prinsipielt (grunnleggende) som binder oss sammen, er så generelt at det når grenser for hva det kan forklare uten å bli platt i en for universell flertydighet. Hensikt som begrep har lett for å gå i oppløsning.⁸⁷ Slik må retorisk myndiggjøring balansere på grensen til det platte når behovet for enighet umuliggjør tydelige distinksjoner og valg.

Hvis talen som omsorg tolkes som lite mer enn at kongen seremonielt fyller sin rolle, blir den et mål i seg selv. En slik tolkning er rent seremoniell, og overser den samfunnsendrende makten som kan ligge i epideiktikk. Talens motiv bekrefter

86 Kenneth Burke, *Language as Symbolic Action. Essays on Life, Literature, and Method*, 15.

87 Se Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, 290.

Sheards teori om epideiktikkens politiske funksjon og retoriske muligheter. Den er et tydelig eksempel på at minnetaler kan være mer konstitutivt motiverte enn ”tom” retorikk begrenset til å være mest mulig nøyaktig tilpasset situasjonen.⁸⁸ Spennet mellom avmakten i talen og det at retorisk handlekraft likevel finnes og brukes, inspirerer.

Konklusjon

Et dramatisk perspektiv er nødvendig for å forklare talen som performativt samfunnsansvar og omdreiningspunkt for retorisk samfunnsendring. Flertydighet er nødvendig for å gi talen den samlende åpenheten som kan formidle en så varsom omsorg som den legger opp til. Den handler i høy grad om å gi næring til samfunnsansvar ved å styrke holdninger som kan føre i retning av et trygt, fritt og mangfoldig demokrati. Samtidig kan det samlende lett ekskludere. Slik balanserer talen i faresonen for å undergrave sin egen (inkluderende) hensikt.

Myndiggjørende motiv kan åpne opp menneskelige ressurser i situasjoner som ellers virker håpløse. Mulighetene som ligger i et konstitutivt orientert retorikksyn, blir særlig tilgjengelige når vi tolker symbolhandlinger fra krisesituasjoner. De har stor tetthet av den flertydigheten som er nødvendig for å håndtere samfunnsendring konstruktivt.

Kongens tale forvalter sin flertydighet ved å etablere spennet mellom det samlende og det splittende som noe fruktbart. Det skjer på en måte som balanserer demokratiske forutsetninger som særpreget standhaftighet og samfunnsansvar. Den formidler at en slik balanse kan gjøre mangfold mer forståelig som et fritt og trygt samfunn. Den retoriske balansen rundt dette budskapet gir et flertydig preg av både standhaftighet, motsand, omsorg og toleranse.

Håpet om samfunnsendring blir til en bredt tilgjengelig trøst. Talen er et unikt eksempel på offentlig retorisk masseomsorg, og viser hvordan strategisk flertydighet retorisk kan forløse samfunnsendring. Denne innsikten har overføringsverdi til andre arenaer for krise eller myndiggjøring, som i undervisning, kjønnsrolleproblematikk eller tverrkulturelle konflikter.

Den største utfordringen med pentadetolkning, er å sette seg inn i de filosofiske dimensjonene av pentadedelene. Det tar tid bare å fordøye kompleksiteten ved hver enkelt av dem nok til å begynne distinksjoner mellom dem i en symbolhandling. Når så neste steg er å vurdere hva som dominerer i samspillet mellom dem, tvinges man fort til å ta noen steg tilbake før man kan gå videre, siden skillene mellom pentadedelene endrer seg i prosessen. Pentadetolkning åpner opp symbolhandlingen ved å gi den en seig form for motstand; i form av spørsmål som kan endevende den igjen og igjen.

Funnene mine tyder på at flere pentadetolkninger av epideiktisk kommunikasjon kan bidra til en dypere forståelse av retorisk samfunnsendring og av nødvendig flertydighet. Studien bekrefter Bieseckers teori om dramatismens intersubjektive,

88 Dette kan for øvrig settes i sammenheng med minnetaler som blir religionsforkynnende.

temporale intensjonalitet som et hensiktsmessig perspektiv for studier av samfunnsendring. Pentadens filosofiske dynamikk gjør den særlig hensiktsmessig for tolkning av samtidskommunikasjon. Det har relevans for et tverrfaglig perspektiv på tolkning av både tradisjonelle og nyere kommunikasjonsformer.

Litteratur

- Aristoteles. *Retorikken*. Oslo: Vidarforlaget, 2006.
- Barka, Hans Olav. "Ikke kødd med ølet vårt! – følelser og rasjonalitet under nedleggelsen av Tou bryggeri i 2003. Masteroppgave i historiedidaktikk. Stavanger: Universitetet i Stavanger, 2011.
- Biesecker, Barbara A. *Addressing Postmodernity. Kenneth Burke, Rhetoric and a Theory of Social Change*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2000 (1997).
- Bowman, Nick. "Appalachia: Where the Squids hate the Chalkies" i *KB Journal*, 7/1/2010.
- Burke, Kenneth. *A Grammar of Motives*. New York: Prentice-Hall Inc., 1945.
- *A Rhetoric of Motives*. New York: Prentice-Hall Inc., 1950.
- *Counter-Statement*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1968 (1931).
- *Language as Symbolic Action. Essays on Life, Literature, and Method*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1966.
- "Retorikken i Hitlers 'Min kamp'" i *Rhetorica Scandinavica* 4/1997, side 9-20.
- *The Philosophy of Literary Form. Studies in Symbolic action*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1973 (1941).
- Butler, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge, 2007.
- Cheney, George, Kathy Garvin-Doxas og Kathleen Torrens. "Kenneth Burke's Implicit Theory of Power", i *Kenneth Burke and the 21st Century*, red. Bernard L. Brock, 133-150. Albany: State University of New York Press, 1999.
- Crabbe, Bryan. Ralph Ellison and Kenneth Burke. *At the Roots of the Racial Divide*. Charlottesville og London: University of Virginia Press, 2012.
- Christiansen, Tanja Juul og Anne Werner Løhndorf. "Burkes motiv – fra tekst til samfund", i *Rhetorica Scandinavica* 42/2007, side 32-48.
- Darr, Christopher R. og Harry C. Strine IV. "A Pentadic Analysis of Celebrity Testimony in Congressional Hearings", i *KB Journal*, 6/1 (2009).
- Dow, Bonnie J. "The function of Epideictic and Deliberative Strategies in Presidential Crisis Rhetoric", i *Western Journal of Speech Communication*. 53 (1989), side 294-310.
- Harald V. *Nasjonalt minnemarkerings: Kongens tale*.
http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=93376&strukt_tid=27008
 – *Nyttårstalen* 2011.
http://www.kongehuset.no/c27008/tale/vis.html?tid=96023&strukt_tid=27008
- Henderson Greig. "Dramatism and Deconstruction", i *Kenneth Burke and the 21st Century*, red. Bernard L. Brock, 151-165. Albany: State University of New York Press, 1999.
- Hoff-Clausen, Elisabeth, Christine Isager og Lisa S. Villadsen. "Retorisk agency. Hva skaber retorikken?", i *Rhetorica Scandinavica* 33 (2005), side 56-65.
- Hovland, Brit Marie: *Kongelig symbolmakt. Skandinaviske jule- og nyttårstaler som nasjonale ritual*. Makt- og demokratiutredningen 1998-2003/10. Oslo: Unipub, 2000.
- Ihlen, Øyvind. "Miljømakt og journalistikk: Retorikk og regi", i *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*, red. Martin Eide, 304-328. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2001.

- Japp, Phyllis M. "Can This Marriage be Saved? Reclaiming Burke for Feminist Scholarship", i *Kenneth Burke and the 21st Century*, red. Bernard L. Brock, 113-130. Albany: State University of New York Press, 1999.
- Jameson, Frederic R. "The Symbolic Inference; or Kenneth Burke and Ideological Analysis", i: *Representing Kenneth Burke*, red. White og Brose, 68-91. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1982.
- Kindervaag, Ingunn. *Levande ord i politiske talar. Politisk retorikk frå Framstegspartiet*. Masteroppgåve. Stavanger: Universitetet i Stavanger, 2008.
- Kittang, Atle. "Kenneth Burke og retorikken, i: Den retoriske vending? *Kulturtekster* 4. Red. Meyer og Ågotnes, 33-46. Bergen: Senter for europeiske kulturstudier, 1994.
- Kjeldsen, Jens. *Retorikk i vår tid. En innføring i moderne retorisk teori* 2. utg. Oslo: Spartacus, 2006.
- Kroløkke, Charlotte og Karen Foss. "Sørg hellere for en solid tremmeseng' Feministiske utfordringer til retorikken" i *Rhetorica Scandinavica* 42/2007, side 4-19.
- Lentriccia, Frank. *Criticism and Social Change*. Chicago og London: University of Chicago Press, 1985 (1983).
- "Reading History with Kenneth Burke" i: *Representing Kenneth Burke*. Red. White og Brose, 119-149. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1982.
- Mral, Birgitte. "Gerade wir Deuchen wissen, was Solidarität vermag'. Tsunamikrisen som epideiktisk situasjon", i *Rhetorica Scandinavica* 46 (2008), 36f.
- Perelman, Chaïm og Lucie Olbrechts-Tyteca. *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1971 (1969).
- Qvortrup, Lars. *Det hyperkomplekse samfund. 14 fortællinger om informationsamfundet*. København: Gyldendal, 2006 (1998, 2000).
- Rosenblatt, Louise M. og Modern Language Association of America. *Literature as exploration*. 5. utg. New York: Modern Language Association of America, 1995.
- Rueckert, William H. *Kenneth Burke and the Drama of Human Relations*. Second Edition. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1982 (1963).
- Sheard, Cynthia Miecznikowski. "Kairos and Kenneth Burke's Psychology of Political and Social Communication", i *College English* 55/3/1993, side 291-310.
- "The Public Value of Epideictic Rhetoric", i *College English* 58/7/1996, side 765-795.
- Simons, Herbert W. "The Rhetorical Legacy of Kenneth Burke", i: *A Companion to Rhetorical Criticism*. Red. Jost og Olmsted. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell, 2004, 153-167.
- Svennevig, Jan. "Ledelsesretorikk i nedbemanningssituasjoner. En kassstudie av fusjonen mellom SAS og Braathens", i *Rhetorica Scandinavica* 46 (2008), side 56-74.
- Underwood, Gretchen K. G.: "From Form to Function: In Defense of an Internal Use of the Pentad", i *KB Journal* 7/2/2011.
- Vatz, Richard. "The Myth of the Rhetorical Situation" i *Philosophy & Rhetoric* 6/3/1973, side 154-161.
- Villadsen, Lisa Storm. "Kan man undskylde fortidens fejltrin?", i *Rhetorica Scandinavica* 36 (2005), 65-78.
- Wess, Robert. *Kenneth Burke. Rhetoric, Subjectivity, Postmodernism*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1996.